

Alföldy Jenő

ŐRSÉGVÁLTÁS BÉKEIDŐBEN

Mikszáth Kálmán: A jó palócok

Az évben jelent meg *A jó palócok*, amelyben Arany János meghalt: 1882-ben, és ebben van valami jelképes. Igaz, hogy az előző évtizedekben a magyar regény már nagyra nőtt, ám a novella igazából ekkor született. Úgy tetszik, mintha nem is a széprózai műfajokban kellene keresnünk fölmenőit, hanem a költészetben: Arany János műballadái és a székely népballadában, amelynek gyöngyszemeit 1867-ben tette közkinccsá a Vadrózsák gyűjtője, Kriza János.

Külföldi mintái közül Daudet *Levelek a malomból* című novellafüzérét szokás kiemelni. A francia műhöz hasonlóan Mikszáth műve is egy körülhatárolható tájegység és a benne élő népcsoport életét dolgozza fel, és a két művet rokonítja a bensőséges hangulat, az anekdota, a helyi pletykák, legendák, babonák stílusalkotó felhasználása és a romantikus természetkultusz, a romlatlanság és a bűnre kísértő titokzatosság egymásmellettsége. A szereplőket nem lélektani mélységükben ábrázolja az író, hanem valamennyien egy-egy típus, egy-egy külső vagy jellembeli tulajdonság szélsőséges megtestesítői.

Mikszáth nem elemzi hőseit, hanem döntésükben, tetteikben és viselkedésükben mutatja meg őket. A novella eszményien alkalmas arra, hogy egyetlen érzelmi megnyilvánulásával vagy sorsfordulatával jellemezze hőseit. Az emberi összetartozás, csakúgy mint az érdekek ellentéte és összecsapása a zárt közösségre épp olyan jellemző, mint az egyénre: nagy szerepe van a közvéleménynek, a hírhozók és hírvivők beavatkozásának, és ha messze földről jött idegen tűnik fel a Palócföld valamelyik falujában, vagy búcsújárók gyűlnek össze a zarándokhelyen, abból vagy lányszöktetés, vagy házasságon kívüli gyermekáldás, esetleg más sorsfordulat „*A királyné szoknyája*”-ban például meggazdagodás) lesz.

A jó palócok nem csupán tizenöt remekbe szabott novella egybekötve, hanem példásan megkomponált ciklus is. A tájhoz és népességéhez - melyben nyolc-tíz falunévet említ az író - egyazon látásmóddal közelít, bensőséges szeretettel és bizonyos beavatottsággal beszél róla, hiszen saját szülőföldjéről ad hírt a világnak. Érdekesnek tartom, hogy bár gonosz, veszedelmes személyeket is felvonultat a novellafüzér, és súlyos konfliktusokból támadó sorstragédiák is jócskán akadnak benne, a közvetlen erőszak ábrázolására nincs szüksége az írónak. Ennek magyarázatát nemcsak Mikszáth agressziótól irtózó, lágy természetében látom, ami nem zárja ki azt, hogy idilljeit éppúgy gránitkemény kőből faragta, mint balladisztikus drámaiságú darabjait -, hanem abban is, hogy mintegy megszentelni kívánja szülőföldjét; lehetséges, hogy nem

ezért, hanem ennek ellenére alkotott igazi remekművet.

Példásan egybefoglalja a novellákat a stílus, az elbeszélő kedélye, csillogó humora, olykor hamiskás mosolyt idéző pletykálkodási hajlama és falusias jólértesültsége (mintha ilyesmit óhajtana éreztetni olvasójával: mi, palócföldiek már csak tudjuk, hogy van ez), máskor meghatottsága, mely egy-egy veszendő sors láttán tölti el, gyöngédsége, mellyel valamelyik ifjú lánykát írja le viruló szépségében, vagy meghatottsága, midőn ifjú szerelmesek szomorú sorsát beszél el. Egy csipetnyi káröröm sem idegen tőle, ahogy a falvak népe, a kocsmák közönsége, a vásárosok, a malomban őrletők vagy aratáskor a marokszedő lányok csapata ugratja egymást. A borzalom az ő gyermekkori rettetetét idézi emlékezetébe, amikor boszorkányokat és ördögöket sző a mesébe; már magunk sem tudjuk, hisz-e bennük, vagy csupán a helybeli babonákkal zsúfolt fantázia képeit ecsetelgeti (*Galandáné asszonyom*). A regélő kedvű öreg palócok látomásában megjelenő Szűz Mária valójában egy megejtett leányzó, aki nem a kis Jézussal, hanem a szemforgató Csuz Gábor magzatával jelenik meg a búcsújáró férfiúnak (*A góizoni Szűz Mária*). A babonás hiedelem és a leplezetlen valóság szinte szétszálazhatatlan - az író nem a tényekről akarja lerántani a leplet, hanem a legendák világába avatja be olvasóját. Ennyiben „fél lábbal” még a romantika östelevényén áll. A másikkal azonban kétségtelenül saját, későbbi realizmusa, mi több, a huszadik századi szociográfiai irodalom grádicsára hág: ember és táj, foglalkozás, szokások tájnyelv, ruha- és hajviselet, a régi világ és az új találkozás („*A királyné szoknyája*”) ebben a ciklusban (és a most mellőzött *Jót atyafiak* elbeszéléseiben) alapozza meg az ország tájegységeinek részletes megismerését célzó és a huszadik század harmincas-negyvenes éveiben kibontakozó riportkönyv műfaját. (A novellák mesészerűsége és anekdotizmusa is folytatókra lel - Tamási Áront éppúgy említhetem, mint a maiak közül Sütő Andrást, Lázár Ervint, Temesi Ferencet.)

Az egymástól függetlenül is megálló novellák együtt lényegesen többek, mint külön-külön, színvonalukban van némi hullámvás - a *Két major regénye*, gondolom, nem ér fel a *Timár Zsófi özvegységével*, a *Galandáné asszonyommal* vagy a *Szegény Gélyi János* lovaival, hogy mást ne is emeljek ki az Arany-balladákkal vetekedő kisepikai gyöngyszemekből. Az egyes darabok közt laza tematikai összefüggések lelhetők fel: sok novella főhőse mellékszereplőként bukkan elő valamely más elbeszélésben (Bede Erzsi, Bizi József, Gélyi János, Timár Zsófi, Péri Kata, Filcsik István - és így tovább). Előfordul, hogy valamelyik hős az egyik novellában elbukik, de a másikban szerencsés-

re fordul a sorsa (Szűcs Pali), és az is megtörténik, hogy aki az egyik történetben megcsalja az urát, az a másikban a csábítójához lesz hűtlen (Vér Klára).

A természet körforgása is kerek, zárt világ harmóniáját érezteti, noha időnként szélsőségekre ragadtatja magát hatalmas viharokkal, a rendszeren békésen folydogáló, sőt, nyaranta el-elapadó Bágya patak váratlan megáradásával. A *néhai* bárányban egy lelketlen, kapzsi gazdag ember és egy báránykáját féltő kislány összecsapásához vezet a természet változása, a vízáradás. A *bágyi* csodában pedig Vér Klára hűségét mossa el: Vér Klára úgy fogad hűséget katona urának, hogy akkor csalja meg őt, ha visszafelé folyik a Bágya patak - vagyis soha - de lám, Gélyi János a malom gátjával el tudja rekeszteni és visszafelé tudja fordítani a felduzzasztott vizet, s az asszonyi hűség pecsétjét fel tudja törni.

Mikszáth folklorizmusa néhol annyira naiv, hogy egyik-másik novella valamely közmondás vagy hiedelem szó szerint vételén alapul: a *Hová lett Gál Magda?* szinte azt regéli el, amit az „addig jár a korszó a kútra, amíg el nem törik” közmondás takar, és Szűcs Pali szerencséje végül is a kellően meg nem becsült négylevelű lóhere elvesztésén fordul meg. Kaján tanulságot hordoz a kísértethistóriának is beillő Galandáné asszonyom: a legszebb ifjú lányokból, asszonyokból is kibújhat előbb-utóbb a boszorka. Az író zsenialitását dicséri, hogy mindez semmit sem von le a novellák teljesértékűségéből.

Tragikum és komikum korántsem jár egy rugóra, a novellák ilyen szempontból nagy változatosságot mutatnak. Szívárványos derű lebeg a szinte gyermekként összeházasodott párocscsa esete fölött (A gyerekek), és a korai halál szomorúságával borong a *Két major regénye*, amelyben két pásztorcsalád ősi gyűlölsége oldódik föl a „falusi Rómeó és Júlia” halálával.

Jóság és gonoszság a maga romantikus szélsőségében is úgy áll szemben egymással, mint egy alapjában véve nyárias közösség két véglete. Egy-egy hősben a szívtelenség irtalmas jócselekedetté változik át (Az a *pogány Filcsik*, *A kis csizmák*), másutt lepleződik a falu közössége előtt, s a közvélemény némán ítélkezik a hitványság fölött (A *néhai* bárány).

Mesebeli szötteshez hasonlítható színgazdag világ jellemzi A *jó palócok* kedélyvilágát. Megrendítő, vérfekete tragikumuk épp olyan erős, mint a legendás, megbocsátó mikszáthi humor és az elbeszélői hang derűje, kedvessége. Szerb Antal teljes joggal enged meg magának olyan merész kijelentést, hogy Mikszáth fő művei ezek az első igazi írói sikereit hozó, korai novellák, és legfőbb ereje a romantikájában rejlik. A realizmuscentrikus irodalomszemlélet hosszú időn keresztül bocsánatos bűnként kezelte Mikszáth romantikáját, és elhanyagolta a romantikus tragikumnak azt a végtelen-végzetes változatát - s a romantikus idillnek azt a bájosságát -, amely e novella-gyöngyszemeket a lírai kifejezése, a költőiség csúcspontjára emeli.

Csupán kettőt emelnék ki a tizenötökből. A *Timár*

Zsófi özvegységét azért nevezném a romantikus érzelmkifejezés teljének, mert nem magát az érzelmet jeleníti meg az író, hanem a beszély hősenek tetteivel fejezi ki az érzelmet.

Timár Zsófi férje, Péter, a dolgos kezű ács összeáll egy asszonnyal, s feleségét hűtlenül elhagyva, a harmadik faluba szegődik az ácsokhoz a templomtorony sisakjának megreparálására. Timár Zsófinak, a szelíd, szőke fiatalasszonynak egyszercsak üzenetet hoznak: ha megbocsát az urának, akkor menjen el hozzá a harmadik faluba. Zsófi gondolkodás nélkül elindul a férjéhez. Közben az ácsok tanakodnak, ki menjen fel a torony tetejére, hogy az aranyozott keresztet a toronygombra helyezze. Péter jelentkezik, mert azt reméli, a magasból messziről megpillanthatja Zsófit, ha jön a hívására. Az egész látóhatárt, a Palócföld léptékével mérve a világot szeretné belátni, hogy egyetlen pontját, a messziről közeledő Zsófit mielőbb észrevehesse. Szerelme a magasság élményével válik eggyé benne, és erősebbnek bizonyul az életösztonénél. Megszédül, mert nem a fogódzót keresi, hanem a messzeséget kémleli. Egy szóval sem utal Mikszáth arra, hogy örömeiben, bűntudatában, a jövőtől való félelmében vagy csak vigyázatlanságában veszíti el Péter az egyensúlyát. Zuhanása azonban egy érzelm fokozhatatlanságára utal: magába sűríti mindazt, amiért egy ember él és ami egy élet veszét okozhatja, a szerelmet és a bűnt, a vágyakozást és a büntetést. Végül is hatalmasabbnak érzem a képet, mintsem hogy el tudnám dönteni: romantika ez, vagy éppen az életismeret, az emberismeret, azaz a realizmus orgonapontja.

A *Szegény Gélyi János lovai* tragikumáról is ugyanezt mondhatom. Ezúttal az asszony, Vér Klára hűtlensége okozza, hogy a nyaktörő szakadék fölött robogó szekeren Gélyi János a kedvenc lovainak nyaka közé hajítja a gyeplőt. Egy érzelm, amelynek föltétlen hatalma van az ember fölött, amelyért az asszony hajlandó elárulni, a férfi pedig mindkettejük életét odadobni, az asszonyét büntetésből, a magáét mert értelmetlenné vált: költészet ez, ha epikai formában is. Arany balladáit, az *V. László*, a *Szondi két apródja*, a *Tengeri-hántás* vagy a Vörös Rébék hangnemét idézi egy-egy novella intonációja. Képisége, sűrű atmoszférája, katarzisa is. Sőt, olykor a ritmusa. Íme csak egy példa a baljóslatú természeti jelekre és a versszerűen tagolható gondolatrítmusra, A *néhai* bárányból: „... Minden érezte az Isten közeledő látogatását, a libák felriadtak éji fekhelyeiken és felrepülve gáogtak, a fák recsegve hajladoztak, a szél összesöpörte az utak porát s haragosan csapkodta fölfelé. A Csökéné asszonyom sárga kakasa fölszállt a házfedélre és onnan kukorikolt, a lovak nyérítettek az istállóban, a juhok pedig egy csoportba verődve riadoztak az udvarokon.”

A magyar költészet, mely ez idő tájt egészen az *A Új* versekig gyalogosan jár, saját táltoslova hátára ülteti Mikszáth epikáját, s még a balladák paraszával abrakoltatja meg, hogy minél magasabban szárnyaljon.